

MARKSOV METOD ANALIZE

I.

Marksizam je materijalističko-dijalektički pogled na svet i život. Marksizam je sistem Marksovih shvatanja i učenja, kao i shvatanja i učenja Engelsa, Lenjina i drugih marksista o prirodi i ljudskom društvu.

U čemu se sastoji materijalistički pogled i shvatanje sveta? »Veliko osnovno pitanje svake, naročito novije filozofije jeste pitanje o odnosu mišljenja prema biću... Prema tome kako su odgovarali na ovo pitanje, filozofi su se podelili na dva velika tabora. Oni koji su tvrdili da je prvobitan duh, a ne priroda, koji su, dakle, u krajnjoj liniji pretpostavljali bilo kakvo shvatanje sveta — a to stvaranje je često kod filozofa, na pr. kod Hegela, još daleko zapetljanije i nemoćnije nego u hrišćanstvu — činili su tabor idealizma. Oni pak koji su smatrali da je priroda prvobitna, pripadaju raznim školama materijalizma«. ¹

Materijalističko shvatanje zakona prirode i ljudskog društva došlo je do punog izražaja u Marksovom metodu analize. »Moje je istraživanje, kaže Marks, dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumeti ni iz sebe samih, ni iz takozvanog razvitka ljudskog duha, nego da im je koren, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima«. ² Materijalne proizvodne snage su odlučujući faktor za odnose proizvodnje i celokupnu društvenu nadgradnju, jer »u društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest«. ³

U čemu se sastoji dijalektički način mišljenja u proučavanju zakona prirode i ljudskog društva? »Dijalektika, tzv. objektivna dijalekti-

¹ F. Engels, Razvitak socijalizma od utopije do nauke, K. Marks—F. Engels, Izabrana dela, II knjiga, str. 357—358, Beograd, 1950.

² K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, str. 8, Beograd, 1960.

³ Isto, str. 9.

ka vlada u čitavoj prirodi, a tzv. subjektivna dijalektika, dijalektičko mišljenje, samo je odraz sveopšteg kretanja u prirodi putem suprotnosti...«.4 Dijalektički posmatrati život i svet znači posmatrati i shvatiti prirodu i ljudsko društvo kao proces neprestanog kretanja u kome se javlja borba suprotnosti na osnovu koje se prelazi iz kvantiteta u kvalitet. Ovakva shvatanja su proizašla iz Marksove kritike Hegelove dijalektičke i idealističke logike, koju je Marks razvio na nivo materijalističkog tumačenja prirode i ljudskog društva.

Zahvaljujući dijalektičkom načinu mišljenja, Marks je mogao da ukaže na mnogobrojne protivurečnosti i sukobe u ljudskom društvu, da ukaže na razrešenje tih protivurečnosti i na nužnost daljeg, perspektivnog razvitka ljudskog društva. »Na izvesnom stupnju svoga razvitka«, kaže Marks, »dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivurečnost s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, sa odnosima svojine u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promenom ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje«.5

Ukazujući na to da se nijedan sud ni zaključak ne mogu izvesti iz svesti bilo jedne individue bilo čitave epohe, Marks kaže: »Kao god što neku individuu ne ocenjujemo što je po onome što ona o sebi misli da jeste, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svesti, već, naprotiv, moramo tu svest da objašnjavamo iz protivurečnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje. Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo onde gde materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja«.6

Prema tome, marksizam kao materijalističko-dijalektički pogled na svet čini teoretsku i metodološku osnovu za sve nauke. On je celovit pogled na svet koji pruža neograničene mogućnosti za razvoj naučnih saznanja iz svih oblasti prirode i ljudskog društva.

II.

Kakvo je dosadašnje stanje u istraživanju Marksovog metoda analize? Dosada ne samo što nije bilo jasne predstave o Marksovom metodu analize nego se o tome, štaviše, uopšte nije razmišljalo. Uvek se polazilo od rezultata učenja. Kako kritika tako i odbrana u centar svo-

4 F. Engels, *Dijalektika prirode*, str. 216, Beograd, 1951.

5 K. Marks, *op. cit.*, str. 9.

6 Isto, str. 9—10.

jih interesovanja stavljale su Marksove rezultate učenja. Metod je, po pravilu, bio uvek zaboravljan, ispuštan iz vida kao nešto sporedno, kao nešto što nema nikakve veze s početkom istraživanja i rezultatom izučavanja. »Zaboravilo se na osnovno pravilo svakog naučnog istraživanja, da je svaki rezultat, ma koliko interesantan on izgledao, bez vrednosti ako se ne zna put kojim je dobiten. Samo tako, odvojen od puta saznanja, on je mogao da — tokom vremena — postane objekt koji se nastojavalo na razne načine interpretirati«.7

Koji je cilj Marksovog izučavanja? Ekonomisti različitih pravaca i shvatanja se ne slažu u pogledu svojih predmeta i ciljeva istraživanja. Navešćemo neke poznate ekonomiste koji su imali različit predmet svoga istraživanja, kao: Adam Smit: »Priroda i uzroci bogatstva naroda«, David Rikardo: »Zakoni koji upravljaju podelom proizvoda zemlje«, Alfred Maršal: »Ljudske akcije u običnim životnim poslovima«, Devenport: »Cena i njeni uzroci i posledice«, Robbins, »Ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i malobrojnih sredstava, što imaju različite upotrebe«.8 U svim navedenim predmetima istraživanja ima i nekih zajedničkih elemenata, ali to nikako ne znači da su predmeti istraživanja isti. Međutim, to pokazuje da polazeći od različitih predmeta i ciljeva istraživanja ekonomisti nisu primenjivali istovetne metode. Metodi istraživanja su, dakle, bili različiti, pa su i krajnji rezultati bili različiti, jer su i postavljeni ciljevi izučavanja sadržani u samom predmetu vrlo različiti.

Marksov cilj izučavanja »jeste da razotkrije zakon ekonomskog kretanja modernog društva«. Pri tome, Marksova metodologija se razlikuje od metodologije građanskih ekonomista. Može se reći da je s formalnog stanovišta upadljivo slična metodologija Marksovih klasičnih prethodnika i neoklasičnih naslednika. Marks je bio strog pristalica apstraktno-deduktivnog metoda, koji je isto tako bio svojstven Rikardovoj školi.9

Marksov metod analize zakona kretanja ljudskog društva jeste: 1) metod apstrakcije, 2) istorijsko-logički metod i 3) metod postepenog približavanja stvarnosti.

a) Metod apstrakcije

Metod apstrakcije se sastoji u građenju misaonih predstava i pojmova; radi što boljeg uočavanja i poimanja onoga što je u nečemu glavno, opšte i bitno, namerno zanemarivati (i ne obazirati se na) ono što je u tome sporedno, specijalno, slučajno i nebitno.10 Glavni zadatak apstrakcije se, prema tome, sastoji u izdvajanju bitnog i usredsređi-

7 Henryk Grossmann, Zakon akumulacije i sloma kapitalističkog sistema, str. 5, Beograd, 1956.

8 Paul Sweezy, Teorija kapitalističkog razvitka, str. 22, Zagreb, 1959.

9 Isto, str. 21.

10 Vidi: Milan Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, str. 69, Beograd, 1954. Apstrakcija dolazi od latinske reči abstractio, a apstrahirati od latinske reči abstrahere.

vanja celokupne istraživačke aktivnosti na njegovom izučavanju. Još je Hegel pravilno zapazio u uvodu svoje Filozofije povijesti: »u procesu naučne spoznaje važno je da se jasno razlikuje i izdvoji bitno od takozvanog nebitnog. Ali, da bismo to proveli, moramo znati, šta je bitno...«.¹¹

Prema tome, prilikom pristupa izučavanju nekog problema i zakona izraživač se mora odlučiti od čega da apstrahira, a od čega da ne apstrahira. Tu se postavljaju dva pitanja: prvo, kakav je predmet istraživanja i, drugo, koji su bitni elementi predmeta istraživanja. Marksov predmet istraživanja, kao što smo ranije istakli, jeste zakon ekonomskog kretanja modernog društva. Razotkriti zakon ekonomskog kretanja ljudskog društva je osnovni naučni cilj svih Marksovih dela.

Koji su bitni elementi problema, predmeta istraživanja: U »Manifestu komunističke partije« Marks i Engels su istakli: »Istorija svakog dosadašnjeg društva jeste istorija klasnih borbi«. Ovdje su bitni oni ekonomski odnosi među ljudima koji leže u osnovi klasnih sukoba stanovništva, a to su oni odnosi koji se izražavaju i manifestuju u klasnoj borbi antagonističkih klasa; na primer, u kapitalizmu to su odnosi između kapitalista i najamnih radnika. Prema tome, odnosi među ljudima u procesu proizvodnje predstavljaju »bitno« u predmetu istraživanja Marksove ekonomske teorije. To je po rečima Lenjina, ono »gde su buržoaski ekonomisti videli odnos stvari (razmenu robe za robu), tamo je Marks otkrio odnos među ljudima«.¹² Takav odnos među ljudima se u kapitalizmu pokazuje kao kategorija kapitala, kao kapital. U centar svojih istraživanja Marks je stavio kapitalističke odnose proizvodnje, tj. odnos između buržoazije i proletarijata. »Celo se društvo«, kaže Marks, »sve više i više cepa na dva velika neprijateljska tabora; na dve velike klase koje stoje neposredno jedna naspram druge — buržoaziju i proletarijat«.¹³ Zadatak je izučavanja da se ovi odnosi izdvoje, asprahiraju od svega sporednog i nebitnog i u najčistijem obliku analiziraju.

Objašnjavajući svoju metodologiju pristupa analizi odnosa proizvodnje, Marks piše: »Kada datu zemlju posmatramo za stanovišta političke ekonomije, počinjemo s njenim stanovništvom, njegovom podelom na klase, gradom, selom, morem, različnim granama proizvodnje, izvozom i uvozom, godišnjom proizvodnjom i potrošnjom, robnim cenama itd.

Izgleda da je ispravno početi s realnim i konkretnim, sa stvarnom pretpostavkom, dakle, na primer, u ekonomiji sa stanovništvom, koje je osnova i subjekt čitavog društvenog čina proizvodnje. Međutim, pri bližem posmatranju, to se pokazuje kao pogrešno. Stanovništvo je apstrakcija ako izostavim, na primer, klase iz kojih je sastavljeno. Ove klase su, opet, prazna reč ako ne poznajem elemente na kojima one počivaju, na primer najamni rad, kapital itd. Ovi, opet, imaju za pretpostavku razmenu, podelu rada, cene itd. Kapital, na primer, nije ništa bez najamnog rada, bez vrednosti, novca, cene itd. Počnemo li,

¹¹ Citirano prema: P. Sweezy, op. cit., str. 22—23.

¹² V. I. Lenjin, Izabrana dela, knjiga 8, str. 171, Beograd, 1960.

¹³ K. Marks—F. Engels, Izabrana dela, I knjiga, str. 15—16.

dakle, sa stanovništvom, bila bi to haotična predstava celine i ja bih bližim određivanjem dolazio analitičkim putem na sve jednostavnije pojmove; od zamišljenog konkretnog na sve mršavija apstraktna, dok ne bih dospeo do najjednostavnijih odredaba. Odatle bih mogao krenuti natrag, dok opet ne bih stigao do stanovništva, ali ovog puta ne kao haotične predstave celine, već kao bogate celokupnosti mnogih odredaba i odnosa. Onaj prvi put jeste put kojim je ekonomija istorijski pošla u svom postupku. Ekonomisti XVIII veka, na primer, uvek počinju od žive celine, stanovništva, nacije, države, više država itd., ali uvek svršavaju time što putem analize iznađu neke određujuće apstraktne, opšte odnose, kao podelu rada, novac, vrednost itd. Čim su ovi pojedinačni momenti bili više ili manje fiksirani i apstrahovani, počeli su nicali ekonomski sistemi koji se od jednostavnog, kao rad, podela rada, potreba, prometna vrednost, penju do države, razmene među nacijama i svetskog tržišta. Očito je da je ovaj drugi metod naučno ispravan. Konkretno je konkretno zato što je ono sjedinjenje mnogih odredaba, dakle jedinstvo mnogostrukog. Zbog toga se ono u mišljenju pojavljuje kao proces sjedinjenja, kao rezultat, ne kao polazna tačka, mada ono jeste stvarna polazna tačka, po usled toga i polazna tačka opažanja i predstave. Onim prvim putem bila je puna predstava rasplinjena u apstraktnu odredbu; ovim drugim apstraktne odredbe dovode do reprodukovanja konkretnog putem mišljenja.¹⁴

I svaka najprostija i najjednostavnija ekonomska kategorija ima za pretpostavku svoga postojanja mnogobrojne faktore i uslove. Na primer, prometna vrednost ima za pretpostavku stanovništvo, a to stanovništvo, koje proizvodi i određenim odnosima, takođe ima za pretpostavku određenu ljudsku zajednicu: izvesnu vrstu porodice, opštine ili države itd. »Prometna vrednost nikad ne može postojati osim kao apstraktni, jednostrani odnos već date konkretne, žive celine. Naprotiv kao kategorija prometna vrednost živi prepotipskim životom. Zbog toga se za svest — a filozofska svest je tako određena da je za nju logičko mišljenje stvarni čovek, a logički shvaćeni svet tek kao takav stvarni svet — kretanje kategorija pojavljuju kao stvarni čin proizvodnje«. Svest i kategorije formirane u glavama ljudi nisu» nikako proizvod pojma koji misli izvan ili iznad opažanja i predstave i koji sam sebe rađa, već proizvod prerade opažanja i predstave u pojmove«. Ili uzmimo rad. Rad izgleda kao sasvim jednostavna kategorija, pa i predstava o njemu je vrlo stara. Pa ipak, ekonomski posmatrano, u svojoj jednostavnosti rad je kategorija isto toliko moderna kao i sami odnosi koji stvaraju i rađaju tako jednostavnu apstrakciju. Marks u vezi s tim ističe da je Adam Smit napravio ogroman napredak što je uzeo da je rad uopšte (bez obzira na njegove razlike) tvorac društvenog bogatstva. Konkretna različitost i stvarna mogućnost za formulisanje najopštijih apstrakcija. »Najopštije apstrakcije uopšte i postaju samo pri najbogatijem konkretnom razvitku, u kome se jedno pojavljuje kao zajedničko mnogima, kao svima opšte.« Tek u visoko razvijenim društvenim sistemima postaju uslovi za formiranje apstrakcija koje su istinite, koje odgovaraju mnogostrukosti konkretnog. »Tek tu (u

¹⁴ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, str. 210—211.

najmodernijem obliku postojanja buržoaskih društva apstrakcija kategorije rad, rad uopšte, rad sans phrase, polazna tačka moderne ekonomije, postaje praktično istinita. Prema tome, najjednostavnija apstrakcija, koju moderna ekonomija stavlja na čelo i koja izražava prastari odnos koji važi za sve društvene oblike, pojavljuje se kao praktično istinita u toj apstrakciji ipak samo kao kategorija najmodernijeg društva.¹⁵ Ovaj primer rada očigledno pokazuje kako su čak i najapstraktnije kategorije, iako važe za sve epohe, baš zato što su apstraktne kategorije proizvod određenih istorijskih prilika i zato važe samo za te prilike, njihove uslove i njihove okvire.

Da bi se, u celini posmatrano, ispitala naučna opravdanost i celishodnost apstrakcija i njihovih pretpostavki potrebno je videti sledeće: 1) jesu li apstrakcije postavljene s dovoljno obzira za probleme koje treba analizirati, 2) isključuju li takve apstrakcije nebitne i sporedne elemente problema, 3) obuhvataju li takve apstrakcije bitne elemente. Ako se na sva tri pitanja odgovori pozitivno, onda se može reći da se poštovalo načelo dopuštene apstrakcije.¹⁶

Marksov metod apstrakcije nije ništa drugo no metod kojim se odstranjuju svi nebitni i sporedni elementi i problem svodi u čistom obliku na ono što je bitno i zakonito. Prihvatanjem i primenom takvog metoda Marks privremeno isključuje sve društvene odnose, osim odnosa između rada i kapitala. Zatim, taj odnos između rada i kapitala svodi na najznačajniji oblik koji se javlja u oblasti industrijske proizvodnje. Pri tome, Marks svodi kapitaliste i radnike na određene tipove (univerzalne i reprezentativne) za njihove klase, a eliminiše sve ono što nije bitno za odnos koji ispituje. »Ono što ja u ovome delu (tj. Kapitalu — DS) imam da istražim jeste kapitalistički način proizvodnje i odnosi proizvodnje i prometa koji mu odgovaraju. Kapitaliste i zemljoposjednike ne slikam ni najmanje u ružičastoj svetlosti. Ali se ovde o ličnostima radi samo ukoliko su one oličenje ekonomskih kategorija, nosioci određenih klasnih odnosa i interesa.«¹⁷

Jedan autor na sledeći način opisuje Marksov metod: »Za Marksa je«, piše od, »važno samo jedno: naći zakon pojava čijim se istraživanjima bavi. I nije mu od važnosti samo zakon koji njima vlada, ukoliko te pojave imaju gotov oblik i ukoliko su vezane u celinu koja se posmatra u nekom datom periodu vremena. Za njega ima važnosti pre svega zakon njihove promene, njihovog razvitka, tj. prelaz iz jednog oblika u drugi, iz jednog reda veza u drugi. A čim taj zakon otkrije, istražuje on u tačnine posledice u kojima se zakon u društvenom životu ispoljava... Prema tome, Marks se brine samo za jedno: da tačnim istraživanjem utvrdi nužnost određenog uređenja društvenih odnosa i da, koliko god je to moguće, besprekorno utvrdi činjenice koje mu služe kao polazne ili osnovne tačke... Ali reći će kogod, opšti zakoni ekonomskog života jedni su te isti, svedjedno jesu li primenjeni

¹⁵ Vidi: Isto, str. 212—216.

¹⁶ P. Sweezy, op. cit., str. 30.

¹⁷ K. Marks, Kapital, I tom, Predgovor prvom izdanju, str. 17—19, Beograd, 1958.

na sadašnjicu ili na prošlost. Upravo to Marks poriče. Po njemu, takvi apstraktni zakoni ne postoje... Naprotiv, po njegovom mišljenju, svaki istorijski period ima svoje vlastite zakone... Čim je život prevalio neki dati period razvitka, čim iz datog stanja pređe u neko drugo, počinju njima vladati i drugi zakoni...«. Dajući ocenu ovakve kritike Marks kaže da je pisac »ukoliko je u pitanja moja lična primena toga metoda... opisao... dijalektički metod«.¹⁸

Dok su stari ekonomisti upoređivali ekonomske zakone sa zakonima fizike i hemije i ne shvatajući prirodu ekonomskih zakona, dotle je Marks načinio ogroman napredak time što je razgraničio ekonomske zakone i zakona fizike i hemije i ukazao na različitost njihovih metoda proučavanja. »Fizičar«, kaže Marks, »posmatra prirodne procese bilo tamo gde su oni pokazuju u najistaknutijem obliku i gde ih najmanje mogu zamutiti uticaji koji ometaju posmatranje, bilo praveći eksperimente pod uslovima koji coezbeđuju čisto odvijanje procesa, ako za to ima mogućnosti«. Međutim, »u analizi ekonomskih oblika ne možemo se poslužiti ni mikroskopom, ni hemijskim reagencijama. Njih mora zameniti moć apstrahovanja«.¹⁹ Realni eksperimenti koji se mogu primenjivati u proučavanju zakona fizike i hemije, moraju se zameniti metodom asprakcije u proučavanju zakona društvenog razvitka, jer metod apstrakcije omogućava proučavanje zakona u najčistijem obliku, odstranjajući sve uticaje koji bi samo komplikovali istraživanje a sam rezultat istraživanja ne bi poboljšali, naprotiv, ostavili bi ga možda nedovoljno jasnim.

Metod apstrakcije ima svoje granice koje se ne smeju preći; ne smeju se apstrahovati bitni elementi predmeta koji se istražuje, kao što čini Rikardo. Takva apstrakcija je suviše jaka, jer prelazi dopuštene granice i udaljuje se od stvarnih društvenih odnosa. »Ne znači uprotiti nego zamrsiti, ako iz našeg razmatranja isključimo sve one delatnosti... koje nam upravo omogućavaju da razlikujemo istinu od zablude. A gde god se radi o razumevanju osnovnih zala skopčanih sa kapitalizmom, mora se poći od klase najamnih radnika«.²⁰ Prema Marksu, kapital je ekonomska sila buržoaskog društva koja svima vlada, i zato on mora sačinjavati i polaznu i završnu tačku. Odnos kapitala je osnovni odnos kapitalističkog društva koga Marks metodološki stavlja u središte svojih istraživanja. Svaki drugi put bio bi neispravan jer bi u izučavanju zapostavio silu koja vlada svima, tj. kapital.

b) Istorijsko-logički metod

Da bi se shvatio Marksov metod analize mora se istaći da je to u suštini istorijski metod. Marks je prvi otkrio veliki zakon kretanja u istoriji, zakon po kome sve istorijske borbe, odigravale se one u političkoj, religioznoj, filozofskoj ili u bilo kojoj drugoj ideološkoj oblasti, ustvari predstavljaju samo više ili manje jasan izraz borbi dru-

¹⁸ K. Marks—F. Engels, Izabrana dela, I, str. 431—432.

¹⁹ K. Marks, Kapital, I, str. 17.

²⁰ H. Grossmann, Plan i metod »Kapitala«, str. 18, Beograd, 1958.

štenih klasa. Marks je »otkrio i da postojanje, a time i sukobi tih klasa zavise od stepena razvitka njihovog ekonomskog položaja, od načina njihove proizvodnje i njihove razmene, koja je time uslovljena«. ²¹

Društveno-ekonomske promene jesu rezultat akcije ljudi, ali i te akcije mogu se razvijati samo u okvirima određenih okolnosti materijalnog života. Ljudi prave svoju sopstvenu istoriju, ali oni je ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje bi sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su određene i nasleđene. To je ustvari Marksov stav koji pokazuje da je on bio dosledan u primeni istorijskog načina pristupa izučavanju društvenih zakona. Pored toga, istorijski metod je omogućio Marksu, i uopšte omogućava da se kritički analizira svaka posebna društveno-ekonomska formacija, svaki poseban zakon razvitka ljudskog društva. Marks je oštro kritikovao ekonomiste koji su neistorijski objašnjavali društvene zakon. On kaže: »Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podelu rada, kredit, novac, itd., kao stalne, nepromenljive, večite kategorije... Ekonomisti nam objašnjavaju kako se proizvodi pod ovim datim odnosima, ali oni nam ne objašnjavaju kako se proizvode sami odnosi, tj. istorijsko kretanje koje ih rađa«. Odnosi proizvodnje moraju biti osnovni predmet izučavanja političke ekonomije, ali pristup tom izučavanju mora biti istorijski. »Sve što postoji, sve što živi na zemlji i u vodi, postoji, živi samo posredstvom kakvog bilo kretanja. Tako kretanje istorije rađa društvene odnose, kretanje industrije daje industrijske proizvode itd... Isti ljudi koji društvene odnose uređuju saobrazno načinu svoje materijalne proizvodnje, proizvode i principe, ideje, kategorije, saobrazno svojim društvenim odnosima... Vršiti se stalno kretanje rastenja proizvodnih snaga, razaranje društvenih odnosa, stvaranje ideja; nepokretna je jedino apstrakcija kretanja — mors immortalis«. ²² Ovde je od neocene važnosti što je Marks ukazao na istorijski karakter kapitalističkog načina proizvodnje.

Istorijski posmatrano kategorije buržoaskih odnosa daju u isto vreme uvid u strukturu i odnose proizvodnje svih onih preživelih društvenih oblika na čijim su se ruševinama i elementima one izgrađivale. Ali to ne znači da se kategorije preživelih oblika proizvodnje mogu naći u razvijenom i čistom obliku u uslovima buržoaskog društva, zato »će se u njemu odnosi ranijih oblika često moći da nađu samo sasvim zakržljali ili čak prerušeni, na primer, opštinska svojina. Stoga, ako je istina da kategorije buržoaske ekonomije sadrže istinu za sve druge društvene oblike, treba to uzeti samo cum grano salis (sa zrcnem soli, tj. u ograničenom značenju)«. ²³

Marksov metod je ne samo istorijski već i logički. »Bilo bi, dakle, kaže Marks, nedopušteno i pogrešno iznositi ekonomske kategorije onim redom u kome su istorijski bile određujuće. Naprotiv, njihov redosled određen je odnosom koji one imaju, jedna prema drugoj, u buržoaskom društvu, i koji je upravo obrnut od onoga što se pojavljuje kao njihov

²¹ K. Marks—F. Engels, Izabrana dela, I, str. 223. Predgovor F. Engelsa trećem nemačkom izdanju »Osamnaesti brimer Luja Bonaparte.

²² K. Marks, Beda filozofije, str. 110—113, Beograd, 1946.

²³ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, str. 217.

prirodni odnos ili što odgovara redu istorijskog razvitka. Ne radi se o mestu koje ekonomski odnosi istorijski zauzimaju u uzastopnom sledovanju različitih društvenih oblika... Radi se o njihovoj strukturi u modernom buržoaskom društvu.²⁴

Na pitanje: »Šta je kretanje u apstraktnom stanju?« Marks odgovara: »Čisto logička formula kretanja ili kretanje čistog uma. U čemu se sastoji kretanje čistog uma? Postaviti se, protivstaviti se sam sebi i naposljetku se sa samim sobom ponovo sastaviti: formulisati se kao teza, antiteza i sinteza, ili najzad, potvrditi se, negirati se i negirati svoju negaciju.«²⁵ Istorijsko-logički metod se upravo sastoji u izučavanju i logičkom formulisanju kretanja ekonomskih kategorija.

Engels je posebno ukazao na odnos istorijskog i logičkog posmatranja i proučavanja problema, kategorija i kretanja. Za izučavanje zakona društvenog razvitka to ima izvanredan veliki značaj. »Kritika ekonomije«, piše Engels, »čak i pošto je metod dobijen, mogla se dati na dva načina: istorijski ili logički. Budući da u istoriji, kao i u njenom literarnom održavanju, razvoj takođe ide, uzevši u celini, od najprostijih odnosa ka složenijim, to je i istorijski razvoj političko-ekonomske literature bio prirodna rukovodna nit na koju se kritika mogla da nadoveže, a ekonomske kategorije, uzevši u celini, pojavile bi se pritom istim redom kao i u logičkom razvijanju. Ova forma prividno ima preimućstvo veće jasnoće, jer se prati stvarni razvitak, ali faktički bi time, u najboljem slučaju postala samo popularnija. Istorija često ide u skokovima i u cik-caku i trebalo bi je pritom svuda pratiti, što bi značilo ne samo uzimanje u obzir mnogo građe neznatne važnosti, nego bi i tok misli morao biti često prekidani; uz to se istorija ekonomije ne bi mogla pisati bez istorije buržoaskog društva, a to bi posao produžilo u beskrajnost, jer nedostaju predradnje. Logički način tretiranja bio je, dakle, jedino na mestu. A ovaj, ustvari, nije ništa drugo do istorijski način tretiranja, samo oslobođen istorijske forme i svih slučajnosti koje smetaju. Čime počinje ova istorija, time mora početi i tok misli, a njegovo dalje kretanje neće biti ništa drugo do odraz, u apstraktnoj i teorijski konsekventnoj formi, istorijskog procesa; odraz korigovan, ali korigovan po zakonima koje pruža sam istorijski proces, pri čemu se svaki momenat može posmatrati na razvojnoj tački njegove pune zrelosti, njegovog klasiciteta.«²⁶ Istorijsko-logički metod omogućava da se otklone sve one slučajnosti i da se ne uzmu u razmatranje svi oni nevažni i sporedni materijali koji bi samo opteretili istraživanje i bacili u zasenak bitne elemente, da bi se celokupna pažnja posvetila analizi baš onih odnosa i zakona koji čine osnovu razvitka društva i svih kategorija u određenom vremenskom periodu. Prema tome, istorijsko-logički način, metod proučavanja jeste ustvari istorijski metod, ali oslobođen svih onih slučajnosti koje ne doprinose rasvetljavanju i utvrđivanju osnovnih zakonitosti.

Objašnjavajući dalje istorijsko-logički metod Engels ističe da pri primeni tog metoda treba poći od prvog i najprostijeg odnosa koji se

²⁴ Isto, str. 219.

²⁵ K. Marks, Beda filozofije, str. 113.

²⁶ F. Engels: K. Marks, »Prilog kritici političke ekonomije«, str. 232—233.

istorijski i faktički nalazi pred nama. Zatim ovaj odnos treba raščlaniti, jer on, samim tim što je odnos, u sebi sadrži dve strane koje stoji jedna naspram drugoj. Svaku od tih strana treba posmatrati posebno, jer će se iz toga utvrditi njihovo uzajamno dejstvo, način njihovog međusobnog odnosa. Upravo, pokazaće se protivurečnosti koje traže rešenje. »Ali zato što ovde ne posmatramo apstraktni proces mišljenja koji se vrši samo u našim glavama, već stvarni proces koji se bilo kad zaista vršio ili se još vrši, mora da su se i ove protivurečnosti u praksi razvijale i verovatno našle svoje rešenje. Pratićemo način tog rešavanja i videćemo da je rešenje postignuto uspostavljanjem jednog novog odnosa, čije ćemo dve suprotne strane tek imati da razvijemo itd.«²⁷

Engels za potvrdu i ilustraciju metodološkog stava da treba istraživati dve strane svake kategorije uzima robu čijom se analizom bavi politička ekonomija. Politička ekonomija, tj. Marksov Kapital počinju sa robom. Roba jeste proizvod ljudskog rada koji ulazi u razmenu. Ovaj proizvod je roba samo time što se za stvar, tj. za sam proizvod, vezuje izvestan odnos između dva lica ili dve zajednice, odnos između proizvođača i potrošača koji tu više nisu sjedinjeni u jednom istom licu. Stvari koje ne doprinose rasvetljavanju i utvrđivanju osnovnih zakonitosti ljudi i, u krajnjoj liniji, između klasa. Svi ti odnosi su uvek vezani za stvari i pojavljuju se kao stvari. Međutim, to nikako ne znači da treba odbaciti istorijske činjenice kojim će se ilustrovati odnosi između ljudi, klasa itd., odnosi koji se izražavaju i manifestuju preko stvari. »Kod ovog metoda, logično izlaganje«, kaže Engels, »nipošto se ne mora držati čisto apstraktne oblasti. Naprotiv, njemu je potrebna istorijska ilustracija, stalan dodir sa stvarnošću.«²⁸ Pregled svih radova Marksa i Engelsa ukazuje na to i potvrđuje činjenicu da su se oni bavili posmatranjem neposredne stvarnosti, da su zasnivali svoje stavove na mnogobrojnom činjeničnom materijalu i podacima, da su empirijska posmatranja takođe bila jedan od metoda proučavanja zakona ljudskog društva. U Kapitalu i u svim drugim radovima nalazimo masu podataka o položaju radničke klase, o njenim teškoćama, podatke o veličini profita itd. Obraćajući se radnicima, Engels, pored ostalog, kaže: »Ja sam dugo živio među vama i zato ponešto i znam o vašim životnim okolnostima; njihovom upoznavanju ja sam posvetio najozbiljniju pažnju; studirao sam mnoge zvanične i nezvanične dokumente, ukoliko sam mogao da ih pribavim — no ja se time nisam zadovoljio, meni je trebalo nešto od apstraktnog upoznavanja mog predmeta, ja sam hteo da vas vidim u vašim stanovima, da vas posmatram u vašem svakodnevnom životu, da s vama porazgovaram o vašim uslovima života i vašim bolovima, da budem svedok vaših borbi protiv socijalne i političke vlasti vaših ugnjetaca.«²⁹ I Marks, i Engels, i Lenjin su bili u mogućnosti da na bazi empirijskih podataka s kojima su se neposredno upoznali prate i proučavaju društvene pojave. Lenjin je na primer svoje delo »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma« napisao koristeći masu podataka za utvrđivanje zakona koncentracije i centraliza-

²⁷ Isto, str. 233—234.

²⁸ Isto, str. 234—235.

²⁹ F. Engels, Položaj radničke klase u Engleskoj, str. 11—12, 1951.

cije proizvodnje i kapitala i pojavu monopola. Prema tome, i empirijski metod služi za utvrđivanje određenih zakonitosti društvenog razvitka, ali samo ukoliko se jednostrano upotrebi, može dovesti do netačnih uopštavanja. Zato je Engels istakao da »empirijsko posmatranje samo po sebi ne može nikad dati dovoljan dokaz nužnosti. Post hoc, ali ne i propter hoc.³⁰ Ako se empirijski metod uzme kao jedini i isključivi metod istraživanja, onda se njime mogu da utvrde veze koegzistencije, vremenske-sukcesije veza delova i celine. Empirijski metod se može ispravno upotrebiti zajedno sa ostalim metodima analize.

c) Metod postepenog približavanja stvarnosti

Marksov metod analize i put do krajnjih rezultata i uopštavanja jeste put i metod postepenog približavanja konkretnom svetu koji čini predmet proučavanja. Marks najpre posmatra živu društveno-ekonomsku stvarnost da bi na bazi određenih pretpostavki, apstrakcija formulisao društvene zakone u najčistijem obliku, u njihovoj unutrašnjoj sadržini, a odatle se opet vratio praksi i proučavao društvene zakone onako kako se oni na površini pojava manifestuju. »Od živog posmatranja ka apstraktnom mišljenju i od njega ka praksi — takav je dijalektički put upoznavanja istine, upoznavanja objektivne istine«.³¹

Prema tome, Marksov postupak približavanja stvarnosti je dvo-stepen, a delimično i trostepen. Društveni zakoni, pojave i problemi se proučavaju najmanje dva puta, i to: prvo, pod određenim pretpostavkama, i drugo, u konačnom obliku. »Ko to ne vidi, piše H. Grossmann, taj se mora neprestano sukobljavati s »protivrečnostima« između pojedinih sastavnih delova učenja. Ovamo dolazi, — da samo navedemo jedan primer — »protivrečnost« između I i III toma »Kapitala«, koju je otkrio Böhm-Bawerk«.³²

Prvi stepen saznanja u Marksovom postupku približavanja stvarnosti jeste uzimanje izvesnih pretpostavki (apstrakcija) koje omogućavaju da predmet proučavanja shvatimo u njegovom jezgru, u njegovoj suštini, u čistom obliku. To je neophodno zato što je konkretni pojavni svet vrlo složen da bi se mogao neposredno saznati. Zato se mi njemu možemo postepeno približavati. U tom cilju čine se mnogobrojne uprošćavajuće pretpostavke. Prvom stepenu saznanja u Marksovom postupku približavanja konkretnoj stvarnosti odgovara njegova šema reprodukcija, koja čini polaznu tačku njegove celokupne analize i koja leži u osnovi izlaganja već I toma »Kapitala«.³³ Poznate su pretpostavke koje Marks uzima u analizi društvene reprodukcije u kapitalizmu, to su: postojanje čistih kapitalističkih odnosa proizvodnje — postojanje samo klase kapitalista i klase najamnih radnika i apstrahovanje svih takozvanih »trećih lica«, prodaja robe po vrednosti,

³⁰ F. Engels, Dijalektika prirode, str. 236.

³¹ V. I. Lenjin, Izabrana dela, knjiga, str.

³² H. Grossmann, Zakon akumulacije i sloma kapitalističkog sistema, str. 7.

³³ Isto, str. 5—6.

isključivanje tehničkog progresa, nepostojanje spoljne trgovine, nepostojanje kredita, postojana vrednost novca itd. Uzimanje navedenih pretpostavki i formiranje određenog modela reprodukcije društvenog kapitala znači udaljavanje od stvarnosti. Marksove šeme reprodukcije su idealno postavljanje reprodukcije u kapitalizmu, takvo postavljanje kakvo se u stvarnosti skoro nikada ne može da javi. Cilj takvog metodološkog postupka je da se istaknu i analiziraju osnovne unutrašnje zakonomernosti u najčistijem obliku, u takvom obliku u kome se na površini pojava svakog društva one i ne javljaju. »Odatle izlazi da saznanja koja smo na taj način dobili mogu imati samo privremeni karakter, da dakle, posle prvog stepena saznanja mora doći drugi.«³⁴

Drugi stepen istraživanja zahteva da se uzmu u razmatranje svi oni elementi koji su u prvom stepenu bili zanemareni, da se izvrši time naknadna korektura svih pretpostavki koje su imale zadatak da problem uproste i svedu na njegovu unutrašnju sadržinu. Na taj način se postepeno približavamo realnom svetu, time se celokupna analiza postepeno približava složenom konkretnom pojavnom svetu i usklađuje s njim.

Takav metodološki postupak u proučavanju društvenih pojava je omogućio Marks-u da dođe do pretpostavke »opšte i isključive vladavine kapitalističkog načina proizvodnje« i da time analizira kapital kao društveni odnos u čistom obliku. Mada takvo teorijsko uprošćavanje u stvarnosti nikad nije moglo biti ostvareno u čistom obliku, ono je omogućilo i pružilo materijal da se objasne zakoni kretanja modernog društva. »Ali u teoriji«, piše o tome Marks, »se pretpostavlja da se zakoni kapitalističkog načina proizvodnje čisto razvijaju. U stvarnosti uvek postoji samo približavanje; ali je to približavanje tim veće što je kapitalistički način proizvodnje razvijeniji i što je više odstranjeno njegovo pomućivanje i prepletanje sa ostacima ranijih ekonomskih uređenja.«³⁵ Marks je time komplikovani mehanizam kapitalističkog načina proizvodnje sveo na jednostavnu formulu $R = c + v + m$. Ovaj obrazac je odraz teorijski formulisano čistog kapitalizma. To je metodološki vrlo značajna stvar o kojoj piše Henryk Grossmann. »Metodološki veoma važno shvatanje o putevima koji vode do razumevanja zakona svojstvenih kapitalizmu koja Marks ovde razvija, direktno suprotno shvatanju koje je zastupala Roza Luxemburg. Po njoj, egzistencija čistog kapitalizma nije bez nekapitalističkih kupaca moguća. Prema Marksovom shvatanju nekapitalistički proizvođači predstavljaju samo ostatke ranijih ekonomskih formacija, koji zamućuju važenje čistih zakona kapitalističke proizvodnje. Čisti kapitalizam ne samo da je po Marxu moguć već njegovi zakoni dolaze utoliko čistije do izraza ukoliko više nestaje ostataka ranijih formacija koji ga zamućuju.«³⁶

Marks sažima, sjedinjuje sve realne delove profita u jednu jedinstvenu kategoriju: višak vrednosti. Profit, kamatu, zemljišnu rentu itd. Marks apstrahuje i svodi na »jednostavni osnovni oblik« koji čini

³⁴ Isto, str. 6.

³⁵ K. Marks, Kapital, III tom, str. 1086.

³⁶ H. Grossmann, Plan i metod »Kapitala«, str. 17.

unutrašnjü. sadržinu kapitalizma — višak vrednosti. O tome Marks piše: »Najbolje u mojoj knjizi. jeste... tretiranje viška vrednosti nezavisno od njegovih posebnih oblika kao profita, kamate, zemljišne rente itd. Ovo će se naročito pokazati u drugom tomu. Tretiranje posebnih oblika u klasičnoj ekonomiji, koja ih stalno brka sa opštim oblikom, jeste jedna olla potrida (popazjanija)«. ³⁷ Sledstveno tome sve Marks sažima u jednu opštu, zajedničku kategoriju: kapital.

Tek u drugom, a delimično u trećem stepenu Marks prelazi na razmatranje kapitalističkih kategorija onako kako se na površinu buržoaskog društva koja svima vlada. On mora sačinjavati i polaznu rentu itd., čime usklađuje svoje zaključke i zakone, dobijene u prvom stepenu, sa realnom stvarnošću. »U svim društvenim oblicima postoji određena proizvodnja koja određuje rang i uticaj svima ostalima... U onima u kojima vlada kapital — prevlađuje element stvoren društveno, istorijski. Zemljišna renta ne može se razumeti bez kapitala. Ali kapital može bez zemljišne rente. Kapital je ekonomska sila buržoaskog društva koja svima vlada. On mora sačinjavati i polaznu i završnu tačku, i mora se izložiti pre zemljišne svojine. Pošto jedno i drugo bude odvojeno razmotreno, moraće se razmatrati njihov uzajamni odnos«. ³⁸ Držeći se ovakvog metodološkog pristupa, H. Grossmann u svom delu »Zakon akumulacije i sloma kapitalističkog sistema, proučava problem ovim redom: Najpre istražuje uslove normalnog toka procesa reprodukcije. Drugi stepen analize obuhvata uticaje akumulacije kapitala sa tendencijom sloma koja otuda proizilazi. Najzad, u trećem stepenu, ispituju se faktori koji modifikuju ovu tendenciju. ³⁹

Deduktivni metod omogućava da se na bazi određenih pretpostavki formuliše čitav sistem pojmova, kategorija i zakona, manjeg ili većeg stepena opštosti. Otuda je dedukcija vrlo značajna, naročito u teorijskim naukama, jer omogućava sistematsko proučavanje i uopštavanje društvenih zakona, pri čemu se vodi računa o međusobnim odnosima i vezama pojmova, kategorija itd. Ali i dedukcija, ukoliko se uzme kao jedini i isključivi metod analize, nije dovoljna jer omogućava proizvodljivo uzimanje određenih pretpostavki, na kojima se zasniva čitava analiza. Upravo, postoji opasnost u primeni ovog metoda da se ne vodi računa o razlikama između deduktivnog zaključivanja i procesa koji se odvija u stvarnosti. ⁴⁰ Zato se i ovaj metod mora da primeni zajedno sa ostalim metodima analize. Potrebna je, dakle, sinteza svih postupaka u analizi. Engels o tome piše: »Indukcija i dedukcija su međusobno povezane na isto tako nužan način, kao i sinteza i analiza... Umesto da se jedna od njih jednostrano uzdiže do neba na račun druge, treba težiti da se svaka od njih primenjuje na svom mestu, a to se može postići samo u tom slučaju ako se ne ispušta iz vida njihova međusobna povezanost, njihovo uzajamno međusobno dopunjavanje«. ⁴¹

³⁷ Marks Engelsu 24. avgusta 1867, Prepiska III.

³⁸ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, str. 218—219.

³⁹ Vidi: cit. delo, str. 7 i dalje.

⁴⁰ Vidi: Ivan Maksimović, Politička ekonomija (Predmet i metod), str. 141—142, Beograd, 1964.

Marksov metod analize zakona kretanja ljudskog društva je od velikog značaja i za proučavanje zakona savremenog društva. Postoje mnogobrojni pokušaji i kod naših ekonomista da se primenom Marksovog metoda razmatraju izvesni problemi i kategorije socijalističkog društva i to na primeru jugoslovenskog iskustva i prakse.

dr Dragoljub Stojiljković
docent Pravno-ekonomskog fakulteta
u Nišu

SUMMARY

Up till now it was not only that there did not exist clear notions about Marx's method of analysis, but it was not thought about it at all. It was always customary to start from the results of Marx's studies. Critics as well as the supporters of Marx's ideas put in the very centre of their research only the results of Marx's studies. His method was, as a rule, forgot, dropped out, as something of minor importance, which had nothing to do with beginning and results of research.

Marx's goal of the research was to find out law of economic development of the contemporary society. As to this, Marx's methodology differs from the one used by bourgeois economists. Marx's method of analysis of the law of development of human society is: method of abstraction, historical and logic method and method of gradual approaching to reality.

Marx's method of analysis of the law of development of human society is immensely important for the study of contemporary society. Nowadays there exist many efforts to analyse certain problems and categories of the socialist society using Marx's method.